

“MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA SENSOR-MOTOR RIVOJLANISH VA UNING PSIXIK JARAYONLARGA TA’SIRI”

Alfraganus Universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti

Logopediya yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Ibragimova Durdona Dilmurod qizi

Alfraganus Universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti

Pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

Azimova Dilnoza Sherzodvna

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda sensor-motor rivojlanishning o‘ziga xos xususiyatlari hamda uning psixik jarayonlarga ta’siri yoritilgan. Bolaning idrok, diqqat, xotira, tafakkur kabi bilish jarayonlari rivojlanishida nutqning, o‘yin faoliyatining va ijtimoiy tajribaning ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, maktab ta’limiga psixologik tayyorgarlik jarayonida individual yondashuvning muhimligi, bolalarning bilish va hissiy-irodaviy imkoniyatlarini rivojlantirish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Sensor-motor rivojlanish, psixik jarayonlar, bilish faoliyati, idrok, diqqat, xotira, tafakkur, nutq rivojlanishi.

Аннотация: В данной статье освещены особенности сенсорно-моторного развития у детей дошкольного возраста и его влияние на психические процессы. Проанализировано значение речи, игровой деятельности и социального опыта в развитии познавательных процессов ребенка, таких как восприятие, внимание, память, мышление. Также обоснована важность индивидуального подхода в процессе психологической готовности к школьному обучению и необходимость развития познавательных и эмоционально-волевых способностей детей.

Ключевые слова: Сенсорно-моторное развитие, психические процессы, познавательная деятельность, восприятие, внимание, память, мышление, развитие речи.

Abstract: This article highlights the specifics of sensorimotor development in preschool children and its impact on psychological processes. The significance of speech, play activity, and social experience in the development of the child's cognitive processes such as perception, attention, memory, and thinking is analyzed. Furthermore, the importance of an individual approach during the process of psychological readiness for school education and the necessity of developing children's cognitive and emotional-volitional capabilities are substantiated.

Keywords: Sensorimotor development, psychological processes, cognitive activity, perception, attention, memory, thinking, speech development.

Kirish: Zamonaviy maxsus psixologiya psixikani kelib chiqishining ijtimoiy tarixiy tomoniga asoslanadi.

Uning rivojlanishiga bola psixikasini madaniy-tarixiy tajribaga tayanib hayot davomida shakllanishi haqidagi rus psixologi L.S.Vigotskiy fikrlari katta ta'sir ko'rsatgan.

L.S.Vigotskiyning ko'rsatishicha oliy psixik funksiyalar tarixiy rivojlanish maxsuli bo'lib murakkab tuzilishga ega.

Ushbu xususiyat ijtimoiy xarakterga ega bo'lib, u insondagi faqatgina oliy psixiy funksiyalamigina emas, balki elementar psixik jarayonlarni, ya'ni fonematik eshituv, ovozlamini eshituvlarni va xokazolarni o'z ichiga oladi.

Psixik faoliyatning murakkab shakllarini yuzaga kelishiga olib keladigan ijtimoiy tajribani tayyor mazmunni o'zlashtirib olish jarayoni sifatida qarash mumkin emas.

Bola tomonidan ijtimoiy tajribani o'zlashtirish bilim, ko'nikma, madaniy madaniy malakalarni egallab olishdangina iborat bo'lmay, shuningdek o'ziga bolaning shaxsi, ehtiyojlari, motivlarini shakllantirishni kiritadigan chuqur, murakkab jarayondir.

Ijtimoiy tajribani egallash bolaning faol faoliyatida, ya'ni - predmetli, o'quv, muloqot va o'yin jarayonlarida amalga oshiriladi.

Ilk rivojlanish davrilaridayoq bolalarni kattalar bilan o'zaro muloqotga kirishishida oliy psixik funksiyalarining shakllanishi muhim o'rin egallaydi.

Psixik funksiyalarning rivojlanishi bir nechta bosqichlardan o'tadi, va shundan keyingina ular murakkab psixik jarayonga aylanadi.

Psixik faoliyatning barcha murakkab shakllari (ixtiyoriy diqqat, mantiqiy xotira, mavxum tafakkur va h.q.) bilvosita tuzilishga ega bo'lib, unda nutq bosh rolda keladi.

Predmet va xodisalar mavjud emas vaqtda ham ularni o'zini so'z egallaydi va har qanday psixologik jarayonni kechishini ifodalab, uning tuzilishini bir qismi bo'lib qoladi.

Nutq oliy psixik funksiyalarning tuzilishi va amalga oshirishini yangi, yana ham yuqori darajaga ko'taradi.

Oliy psixik funksiyalarni shakllanishining muhim tomoni - simvolik (ramziy) faoliyatning tashkil topishi, so'z belgilarini egallashdir.

Dastavval belgi tashqi, yordamchi omil sifatida qatnashadi. L.S.Vigotskiy ta'qidlashicha, har bir psixik funksiya o'z rivojlanishida ikki bosqichni bosib o'tadi:

Birinchi "interpsixologik" bosqichda:

funksiya insonlar o'rtasida munosabat o'rnatuvchi, ikkinchi bosqichda-ichki, intrapsixologik, jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

Oliy psixik funksiyalar yillar davomida shakllanadi.

U nutqiy muloqot bilan tug'ilib, faoliyatning to'liq ramzi (simvolik faoliyat) bilan tugallanadi.

Bolaning psixik rivojlanishi va shaxsini shakllanishi ta'lim va tarbiya jarayonlari bilan uzviy bog'liqdir.

Shunday qilib, oliy psixik funksiyalar psixologiyada murakkab jarayon sifatida ko'riladi.

Oliy psixik funksiyalami shakllanishida nutq hal qiluvchi rolni o'ynaydi.

Psixofiziologik mexanizmlarni tushuntirish uchun P.K.Anoxinning funksional tizimlar haqidagi konsepsiyasi qo'llaniladi.

A.R. Luriyaning ko'rsatishicha, funksional tizim bolani tug'ilish davrida tayyor holda bo'lmasdan, balki uning psixik funksiyalari predmetlar hamda materiallar bilan o'zaro munosabatga kirishganida shakllanib boradi.

Maktabgacha bolalik- hayotning katta va mas'uliyatli davridir.

Bu yoshda bolaning psixik rivojlanishida katta o'zgarishlar ro'y beradi.

Bilishning faoligi yetarli darajada o'sib boradi: idroki rivojlanadi, ko'rgazmali tasavvur, mantiqiy fikrlashning ilk ko'nikmalari paydo bo'la boshlaydi.

Xotiraning mazmunli bo'lishi, ixtiyoriy diqqatining, bilish imkoniyatlarining o'sishiga zamin bo'ladi. Bolani atrof olamni tanishida, shuningdek muloqotning va bolalar faoliyatining boshqa turlarining rivojlanishida nutqning roli o'sib boradi.

Maktabgacha yoshdagilarda og'zaki

ko'rsatmalar orqali harakatlarni bajarish, tushuntirishlarni ko'rgazmali qurollar asosida bilimlarni egallashlari imkoniyati paydo bo'ladi.

Ushbu yoshda tasavvurning asosiy xususiyati bu hissiy tasavvur-idrok va ko'rgazmali tafakkurdir.

Maktabgacha yoshdagi bolada idrok, ko'rgazmali - harakat va ko'rgazmali - obrazli tafakkurini shakllanganiga qarab, uning keyingi bilish faoliyatining rivojlanishi shunga

bog'liqdir.

Ushbu yoshda bolalarda fazoda mo'ljal olish haqidagi tasavvurlari shakllanadi, bu esa bolani umumiy psixik rivojlanishida katta o'rin egallab, elementar sanoq operatsiyalarini amalga oshirishda va matematik tushunchalarni egallashda

asos bo'lib xizmat qiladi.

Sensor-motor rivojlanishning nazariy asoslari

Maktabgacha yoshdagi bolalarda sensor-motor rivojlanishni tushuntirishda faqat Vigotskiy emas, balki J. Piajening ham qarashlari muhim ahamiyatga ega. Piage nazariyasiga ko'ra, bola hayotining ilk yillarida "sensor-motor bosqich"ni bosib o'tadi. Bu davrda u tashqi dunyoni asosan sezgi organlari va harakatlar orqali anglaydi.

Masalan, bola qo‘liga tushgan narsani ushlash, og‘ziga solish yoki uloqtirish orqali uni o‘rganadi. Shunday qilib, bilish jarayoni harakat bilan chambarchas bog‘langan.

Amaliy faoliyat va mashqlar

Sensor-motor rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash uchun turli amaliy mashqlar muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, plastilindan shakllar yasash, mozaika terish, lego va qurilish konstruktori bilan o‘ynash – qo‘l mayda motorikasini rivojlantiradi. Bu esa, o‘z navbatida, nutq va tafakkur rivojlanishiga yordam beradi. Shuningdek, musiqali o‘yinlar bolalarda eshituv va ritm tuyg‘usini shakllantiradi, syujetli-rolli o‘yinlar esa mulqot va tasavvurni kuchaytiradi.

Sensor-motor rivojlanish va nutq

Logopedlar tajribasiga ko‘ra, qo‘l motorikasining rivojlanishi bilan nutq rivojlanishi o‘rtasida bevosita bog‘liqlik mavjud.

Masalan, mayda barmoqlarni harakatlantirish mashqlari (qo‘g‘ir-choqlar bilan o‘ynash, barmoq o‘yinlari, rasm chizish) nutq apparatini faolroq ishlashiga yordam beradi.

Bu esa nafaqat so‘z boyligini, balki grammatik tuzilmalarni o‘zlashtirishni ham yengillashtiradi.

Bolalarning sensor-motor rivojlanishini baholashda oddiy metodlar qo‘llaniladi.

Masalan, bolaga shakllar va ranglarni ajratish topshirig‘i beriladi, yoki unga konstruktor berilib, “uycha qurib ber” deyiladi.

Bunday vazifalar bola idrok, tafakkur, diqqat va xotirasining qanchalik shakllanganini aniqlashga yordam beradi.

Shu bilan birga, bola faoliyati jarayonida uning hissiy-irodaviy holati ham baholanadi.

Bugungi kunda texnologiyalar ta’siri ham alohida o‘rin tutadi.

Planshet, telefon yoki televizordan uzoq foydalanish bolalarning sensor-motor rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Chunki bunday qurilmalar passiv qabul qilishni kuchaytiradi, ammo harakat faoliyatini cheklaydi.

Shu sababli mutaxassislar bolalarga ekran vaqtini cheklashni va ko‘proq jismoniy o‘yinlarga jalb qilishni tavsiya etishadi.

Maktabgacha yoshda muhim sifatlardan biri- bu bolalarda o‘yinni asosiy hamda birinchi birgalikdagi faoliyati ekanligidir.

O‘yin bilan birgalikda maktabgacha yoshdagi bolalarda produktiv faoliyati ham shakllanadi.

Barcha psixik funksiyalami intensiv rivojlanishi hamda amaliy faoliyatini shakllanishi maktabgacha yoshdagi-

larda atrofdagilarni o'rganishga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalami xolatini tekshirish bo'yicha to'g'ri baholash uchun, bir qator shartlarni hisobga olish zarur:

- tekshiruvlar davomida qulayliklar yaratish, hissiy muloqatga kirishish;
- yengilroq variantdagi vazifadan boshlab ijobiy bajarilishiga zamin yaratib, eksperiment o'tkazuvchi bilan keyin ham birgalikda ishlashga xoxish uyg'otish;
- charchab qolmasligi uchun so'zli va ko'rgazmali metodikalarni galma-gal berish;
- vazifani o'yinli xarakterda bo'lishi;
- bilish faoliyatini rivojlanish darajasini hisobga olish.

Hissiy munosabatni qurish maqsadida, psixologik tekshiruv bola bilan suhbatlashishdan boshlanadi.

Suhbat davomida bilimlarining umumiy zahirasi hamda bolani atrofdagilar haqidagi tasavvuri, vaqt, fazoviy mo'ljal o'lishi, hissiy xususiyatlari: muloqotga kirishishi, qiziqishlari, sevimli o'yin va mashg'ulotlari aniqlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalami diagnostik tekshirishda metodikalarni tanlashda psixologik yosh xususiyatlarini hisobga olish zarurdir, bularga quyidagilar kiradi: harakatlarining rivojlanish darajasi, ko'rgazmali-obrazli tafakkuri, yetakchi faoliyat o'yin, shuningdek boshqa faoliyat turlari-rasm chizish va qurish.

4-5 yoshdagi bolalami tekshirishning asosiy maqsadi ularni fazoviy mo'ljal olish faoliyatining rivojlanish darajasini o'rganish hisoblanadi.

Fazoviy mo'ljal olish harakatlari tasavvur etishning birlamchi asosiy tizimi hisoblanadi.

Maktabgacha yoshda fazoviy mo'ljalning quyidagi darajalari ajratiladi:

- variantlarni tanlash;
- maqsad sari yo'nalgan sinovlar;
- amalda qo'llab ko'rish;
- ko'ruv orintirovkasi.

4-5 yoshdagi intellekti meyorda rivojlanuvchi bolalar muammoli amaliy vazifali metodikalarini maqsad sari yo'nalgan sinovlar yordamida deyarli bajaradilar.

Ushbu yoshda bolalarda syujetli - o'yin va syujetli-rolli o'yinlar rivojlanadi.

Bundan tashqari produktiv faoliyat turiga(rasm chizish, qurish va boshqalar) turg'in qiziqish uyg'otadilar.

6 yoshdagi bolalarni tekshirishda quyidagi psixologik xususiyatlariga e'tibor berish lozim: syujetli -rolli o'yin; produktiv syujetni ifodalovchi faoliyat turlari.

Vazifalari amaliy borib ko'rish, ba'zi hollarda ko'ruv orintirovkasiga tayangan holda amalga oshirishini ham rivojlanishning muhim ko'rsatkichlari sifatida ham ko'rish mumkin.

7 yoshdagi bolalarni tekshirishdan asosiy maqsad - ularning maktab ta'limiga psixologik tayyorgarligini o'rganishdir.

Maktabga psixologik tayyor tushuncha o'z ichiga bir necha muhim komponentlarni oladi: aqliy, motivatsion, hissiy-irodaviy va kommunikativ tayyorgarligi (bolani tengdoshlari va yangi kattalar bilan munosabatga kirisha olishi).

Maktabgacha yoshdagilarning aqliy rivojlanishining asosiy parametrlari deb quyidagilarni hisoblash mumkin:

- vazifani tushunishi;
- vazifani shartini tushunish;
- bajarish yo'li (o'lchab ko'rish, maqsad sari yo'nalgan sinovlar, amaliy qo'llashlar, ko'ruv orentirovkasi);
- tekshiruv davomida o'rganishi;
- natija faoliyatiga munosabati.

Maktabgacha yoshdagi bolalami bilish jarayonlarini o'ziga xos xususiyatlarini tashxis qilishda "ta'limiy eksperiment shaklidagi" maxsus foydalaniladi, shuningdek vazifalar bilim va ko'nikmalarini shakllanganlik darajasini aniqlashga yordam beradi.

Bajarilgan vazifalarning natijalari bola faoliyatining xarakterini baholashga yordam beradi: bola amaliy sharoitni muammoli deb hisoblayaptimi, vaziyatni analiz qila olyaptimi, maqsadga erishish uchun o'zi mustaqil yordamchi vositalardan foydalana oladimi.

Bolaning harakatlariga bunday yondashib baho berish rivojlanishining faqatgina "dolzarb" darajasinigina emas, balki potensial, ya'ni yaqin rivojlanish zonasini aniqlashga yordam beradi.

Bu esa o'z navbatida xar bir bola uchun korreksion tarbiyaviy individual dasturni ishlab chiqish imkoniyatini beradi.

Bolani maktabda ta'lim olishiga motivatsion tayyorligini tekshirish uchun turli xil metodikalardan foydalaniladi: bolalami turli faoliyatlari davomida kuzatish, suhbat.

Maktabgacha yoshdagilarni emotsional-irodaviy sferasidagi holati ning asosiy ko'rsatkichlari quyidagilar xizmat qiladi: xulq-atvor qoidalariga rioya etish, bajargan vazifasi bahosiga to'g'ri adekvat javob qaytarmoq, qiyinchiliklarni yenga olish.

Maktabga psixologik tayyorgarlik- ning yana bir muhim sharti ba'zi elementar o'quv ko'nikmalarini egallashi-so'zdagi tovush analizi, o'qish, hisoblash ko'nikmalari.

Shuningdek qo'lini yozishga tayyor ekanligi, atrof-olam haqida ma'lum bir tasavvur va bilimlarining borligi.

Xulosa:

Biz kuzatuvlar asosida shuni bildikki, maktabgacha yoshdagi bolalarda sensor-motor rivojlanish ularning psixik jarayonlari shakllanishida asosiy omillardan biridir. Harakatlarning rivojlanishi idrok, tafakkur, xotira va diqqat kabi bilish jarayonlarini faollashtiradi. Shuningdek, nutq bola rivojlanishida markaziy o‘rin egallab, uning ijtimoiy tajribani o‘zlashtirishida, shaxsiy ehtiyoj va motivlarini shakllantirishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Biz kuzatishlardan shuni ham bildikki, maktabgacha yoshda o‘yin, muloqot va predmetli faoliyat bolaning ijtimoiylashuvi va bilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu davrda fazoda mo‘ljal olish, elementar matematik tushunchalarni egallash, tasavvur va ijodiy fikrlash shakllanadi.

Shunday qilib, bizning kuzatuvlarimiz maktabgacha yoshdagi bolalarda sensor-motor rivojlanish nafaqat bilish jarayonlariga, balki shaxsiy, hissiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Shu sababli ta’lim-tarbiya jarayonida bolalarning sensor-motor va psixik rivojlanishini uyg‘un ravishda shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi.

Shu bois, maktabgacha yoshda bolalar bilan ishlashda harakat, nutq va bilish jarayonlarini uyg‘un rivojlantirish muhim. Har bir bolaning individual rivojlanish sur’atini inobatga olib, o‘yin, mashqlar va muloqot orqali uning sensor-motor imkoniyatlarini kengaytirish nafaqat maktabga psixologik tayyorgarlik, balki shaxsiy rivojlanish uchun ham mustahkam zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotsky L. S. Myshlenie i rech’. Moskva: Labirint, 2001.
2. Vygotsky L. S. Voobrazhenie i tvorchestvo v detskom vozraste. Moskva: Prosveshchenie, 1991.
3. Luriya A. R. Osnovy neyropsikhologii. Moskva: Akademiya, 2003.
4. Anokhin P. K. Ocherki po fiziologii funktsional’nykh sistem. Moskva: Meditsina, 1975.
5. Piaget J. The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press, 1952.
6. Elkonin D. B. Psixologiya igri. Moskva: Pedagogika, 1978.
7. Davletshin M. G. Bola psixologiyasi. Toshkent: O‘qituvchi, 1999.
8. Yo‘ldoshev J. G‘., To‘xtasinova S. X. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. Toshkent: Tafakkur, 2015.
9. Jabborova M., Raximova N. Maktabgacha ta’lim psixologiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
10. Mahmudova N. Maxsus psixologiya. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
11. Shoumarov G‘., Tohirov S. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bilish jarayonlari. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017.

12. McLeod S. Sensorimotor Stage of Cognitive Development. SimplyPsychology, 2020.
13. Suggate S. P., Martzog P., Stoeger H. “Children’s sensorimotor development in relation to screen-use.” Frontiers in Psychology, 2021.
14. Ardizzi M., Calbi M., Tavaglione S., Umiltà M. A., Gallese V. “The influence of sensorimotor experience on beauty.” Frontiers in Human Neuroscience, 2023.
15. Zhong J., Cangelosi A., Wermter S. “Towards a self-organizing pre-symbolic neural model representing sensorimotor primitives.” arXiv preprint, 2020.
16. Reynaud E., Vecchierini M.-F., Heude B. et al. “Sleep and its relation to cognition and behaviour in preschool-aged children.” Frontiers in Pediatrics, 2019.
17. Malik F., Marwaha R. Cognitive Development. StatPearls Publishing, 2022.

